

ЭКСТРЕМИСТИК ФАОЛИЯТНИНГ КЕЛИБ ЧИҚИШ ТАРИХИ ВА ТУШУНЧАЛАРИ

Исмаилов Тимур Камалатдинович

Сурхондарё вилояти Ички ишлар бошқармаси бошлиғи

E-mail: Sherzodxamrayev1990@gmail.com

Аннотация: Ушбу мақолада “экстремизм” ва “экстремистик фаолият”нинг атамалари, уларнинг келиб чиқиш тарихи ёритилган бўлиб, мазкур атамаларнинг моҳиятини тўлиқ акс эттириш мақсадида экстремизм турларининг таснифлари илмий таҳлил қилинган. Шу билан бирга, давлат ушбу ҳодисаларга қарши курашиш учун амалга ошираётган чораларга эътибор қаратилган ва экстремизмга қарши курашнинг асосий йўналишлари қайд этилган.

Калит сўзлар: экстремизм, экстремистик фаолият, диний экстремизм, сиёсий экстремизм, экстремизмнинг таснифи, экстремал, фундаментализм, мафкура, қонун

Аннотация: В данной статье рассматриваются термины “экстремизм” и “экстремистская деятельность”, история ее возникновения, проведен научный анализ различных классификаций видов экстремизма с целью наиболее полного отражения сущности этих терминов. При этом акцентируется внимание на мерах, которые государство предпринимает для борьбы с этими явлениями, отмечаются основные направления борьбы с экстремизмом.

Ключевые слова: экстремизм, экстремистская деятельность, религиозный экстремизм, политический экстремизм, классификации экстремизма, экстремал, фундаментализм, идеология, закон

Abstract: This article discusses the terms “extremism” and “extremist activity”, the history and origin of them, a scientific analysis of various classifications of types of

extremism in order to fully reflect the essence of these terms. At the same time, it is focused on the measures that the state is taking to combat these phenomena, the main directions of the fight against extremism are noted.

Keywords: extremism, extremist activity, religious extremism, political extremism, classifications of extremism, extreme, fundamentalism, ideology, law.

КИРИШ.

Бугунги кунда давлатнинг энг долзарб муаммоларидан бири бу экстремизм деб ҳисоблаймиз. Фаол миграция, алоқа воситалари ва оммавий ахборот воситаларининг ривожланиши, ижтимоий кескинлик шароитида унинг хавфлилик даражаси тез суръатлар билан ўсиб бормоқда. Экстремизм ўзининг турли хил кўринишлари билан инсон ва фуқаронинг ҳуқуқлари ва эркинликларига, конституциявий тузум асосларига, давлат хавфсизлигига тажовуз қилиб келмоқда.

Сўнгги пайтларда мамлакатда қонунчиликни такомиллаштириш ва қонунни мустаҳкамлашга қаратилган жуда катта ва муҳим ишлар амалга оширилди. Давлатимиз Президенти ва ҳукумати томонидан ҳокимиятни мустаҳкамлаш ва бошқарув қарорлари ҳужжатларини Ўзбекистон Республикаси Конституциясига мувофиқлаштиришга қаратилган мақсадли сиёсат олиб бормоқда.

Юртимизда қонунчиликни такомиллаштириш масалаларига катта эътибор қаратилмоқда ва бу жуда муҳим ҳисобланиб, Ўзбекистон Республикаси Конституциясига асосланиб қонунчиликни янгилаш ва модернизация қилиш юқори самара бермоқда, бунинг натижасида янги қабул қилинган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ижтимоий муносабатларнинг турли томонларини янада аниқлик билан тартибга солишга имкон бермоқда. Тўлиқ маънода, бу жиноий-ҳуқуқий нормаларни такомиллаштириш билан боғлиқ бўлиши мумкин, чунки жиноят ҳуқуқи нормаларини такомиллаштириш қонунийликни мустаҳкамлаш, адолат, хавфсизликни таъминлаш, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилишни назарда тутди.

Маълумки, жиноятчиликка қарши курашиш, унинг оқибатларини камайтириш мақсадида олиб бориладиган чора тадбирларнинг суръати ва самарадорлиги тўғридан-тўғри қонунчиликни ўз вақтида такомиллаштиришга боғлиқ бўлади. Таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, ҳозирги вақтда экстремизм хавфи даражаси юқори бўлиб қолмоқда ва ҳуқуқий нигилизм остида экстремизм ва экстремистик фаолиятни илмий баҳолашга ҳақиқий эҳтиёж мавжудлигини таъкидлаш мумкин, чунки бу ҳодисаларнинг асосий сабаблари фуқароларнинг ҳуқуқий онгининг деформацияси ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг 2018 йил 30 июлдаги “Экстремизмга қарши курашиш тўғрисида”ги ЎРҚ-489-сон қонуннинг 3-моддасида экстремизм, экстремистик фаолиятларнинг тушунчалари берилган бўлиб, унга кўра:

экстремизм — ижтимоий-сиёсий вазиятни беқарорлаштиришга, Ўзбекистон Республикасининг конституциявий тузумини зўрлик билан ўзгартиришга, ҳокимиятни зўрлик ишлатиб эгаллашга ва унинг ваколатларини ўзлаштириб олишга, миллий, ирқий, этник ёки диний адоват кўзғатишга қаратилган ҳаракатларнинг ашаддий шакллари ифодаси;

экстремистик фаолият қуйидагиларга:

Ўзбекистон Республикасининг конституциявий тузуми асосларини зўрлик билан ўзгартиришга, ҳудудий яхлитлиги ва суверенитетини бузишга;

ҳокимият ваколатларини эгаллашга ёки ўзлаштиришга;

қонунга хилоф қуролли тузилмалар тузишга ёки уларда иштирок этишга;

террорчилик фаолиятини амалга оширишга;

зўрлик ёки зўрлик ишлатишга ошқора даъват қилиш билан боғлиқ ҳолда миллий, ирқий, этник ёки диний адоват кўзғатишга;

жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига таҳдид солувчи материалларни тайёрлаш, сақлаш, тарқатиш ёки намоиш этишга, шунингдек экстремистик ташкилотларнинг атрибутларини ёки рамзий белгиларини тайёрлаш, сақлаш, тарқатиш ёки намоиш этишга;

бирор-бир ижтимоий гуруҳга нисбатан сиёсий, мафкуравий, ирқий, миллий, этник ёки диний адоват ёхуд душманлик сабабли оммавий тартибсизликларни амалга оширишга;

Қонун 3-моддасининг тўртинчи–ўнинчи хатбошиларида кўрсатиб ўтилган ҳаракатларни амалга ошириш учун ошкора даъват қилишга қаратилган ҳаракатларни режалаштиришга, ташкил этишга, тайёрлашга ёки содир этишга доир фаолият;

Бироқ, ушбу тушунчаларни беришнинг шакли специфик (ўзига хос) деб ҳисоблаймиз.

Биринчидан, қонунда аслида экстремизм ва экстремистик фаолиятни айнанлигини белгилаб берилган.

Иккинчидан, ушбу моддада экстремизмнинг аниқ таърифи ўрнига “бир қатор хилма-хил ҳаракатлар” кўрсатиб ўтилган.

Бизнинг фикримизча, экстремистик фаолиятнинг турли хил кўринишларини рўйхатда эмас, балки битта таърифда акс эттириш жуда қийин. Шунга қарамай, экстремистик ҳаракатлар биргаликда мураккаб ижтимоий ҳуқуқий ҳодисани ташкил этади ва бу аслида эса экстремизм бўлиб номоён бўлади ҳамда унинг индивидуал кўринишларини тавсифлашдан сифат жиҳатидан фарқ қиладиган мустақил таърифга муҳтож деб ҳисоблаймиз.

“Экстремизм” атамаси латинча “экстремус” сўзидан келиб чиққан ва “экстремал” деб таржима қилинган, семантик маънода эса ҳаддан ташқари қарашлар ва чора-тадбирлардир (одатда сиёсатда шундай ишлатилади).

Экстремизмнинг “экстремаллиги” кўпинча куч ишлатиш, тажовузкорлик, бандитизм, низоларни кўзғатиш ва ҳоказоларда номоён бўлади.

Айрим олимларнинг фикрича, экстремизмнинг фаоллашиши ва ўсиши, аксарият ҳолларда, ижтимоий-иқтисодий инқирозлар, аҳолининг асосий қисмининг турмуш даражасининг ёмонлашиши ва бошқа сабабларга боғлиқ бўлади. Бундай шароитда улар “зўравонлик экстремизми” ҳақида гапиришади,

чунки бу ҳолда экстремал чоралар маълум бир гуруҳ шахслар ёки ташкилотлар учун жамиятдаги вазиятга таъсир қилиш учун ягона ҳақиқий имкониятга айланади [1, с-198-199].

Шундай қилиб, юқоридаги барча хусусиятларни инобатга олган ҳолда, экстремизм – бу сиёсий, мафкуравий, ирқий, миллий, диний нафрат ёки адоват ва шунга ўхшаш мафкуравий сабабларга кўра зўравонлик ва бошқа экстремал фаолият шакллари ва усулларидан ноқонуний фойдаланишда ифодаланган жисмоний ёки юридик шахсларнинг ижтимоий бўлмаган ҳаракатлари ва эътиқодларининг намоён бўлишидир [2, с-107].

Олиб борилган тадқиқотлар давомида биз экстремизм, қоида тариқасида, тажовуз, кўрқитиш, зўравонлик ва бошқалар орқали сиёсатда намоён бўладиган ижтимоий ҳодисалар эканлигини аниқладик.

Фундаментализм тўғрисида фикр юритмоқчи бўлсак, сўзнинг қатъий маъносида фундаментализм “келиб чиқишга қайтиш”дир ва кўпинча у бошланғич тамойиллар, кадриятлар, ғоялар, таълимотларга содиқлигини белгилайдиган ижтимоий, мафкуравий диний ҳаракатлар сифатида тавсифланади. Яъни, фундаментализм ижтимоий-сиёсий тартибларнинг анъанавий асосларини сақлаб қолиш тарафдори ва анъанавий сиёсий мақсадлар ва таълимотларнинг ўзгармаслигига содиқликни англатади.

Демак, фундаментализм радикализмнинг мафкуравий асосларидан бири бўлиб, у ўз навбатида экстремизм билан боғлиқ бўлади [3, с-170]. Шу билан бирга фундаментализм ва экстремизм ўзаро боғлиқ деб ҳисоблаймиз.

Бундан ташқари, экстремизмни фундаментализмнинг натижаси деб ҳисоблаш ҳам мумкин, чунки унинг экстремал шаклларида фундаментализм экстремизм сифатида намоён бўлади (масалан: диний экстремизм – бу диндорларнинг диний эътиқодлари орқали ҳаддан ташқари қарашлар ва чораларга содиқлиги асосида дунёни диний фундаменталистик қарашларга мувофиқ қайта қуриш истагининг мавжудлиги).

Шу муносабат билан экстремизм тушунчасига мавжуд назарий ёндашувларни таҳлил қилишга қизиқиш уйғотади.

Илмий адабиётларда “экстремизм” атамасининг қуйидаги умумий таърифлари мавжуд: “экстремизм (франц. *extremisme*, лат. *extremus* - экстремал) - ғоялар ҳамда сиёсатдаги ҳаддан ташқари қарашлар ва ҳаракатларга содиқлик [4, с-758].

М.Э. Родинанинг фикрича экстремизм, қоида тариқасида, “ўз мақсадларига эришишнинг экстремал қарашлари ва радикал усулларига риоя қилиш” деган маънони англатади [5, с-27].

К. О. Никоновнинг “бугунги кунда “экстремизм” тушунчасининг аниқ таърифи йўқ... Шунинг учун ушбу муаммони ўрганувчилар орасида “экстремизм” таърифига нисбатан қарама-қарши фикрлар мавжуд” деган даъвоси адолатли кўринади [6, с-41].

Н. В.Голубих ва М. П. Леготин ҳам худди шундай фикрда яъни бугунги кунда ҳуқуқшунослик фанида экстремизмни аниқлашда ягона концептуал ёндашув ишлаб чиқилмаган [7, с-63].

Шундай қилиб, экстремизмни замонавий ижтимоий воқелик ҳодисаси сифатида ҳам, концепция сифатида ҳам ўрганиш нафақат экстремизмга қарши курашиш шароитида, балки юқорида айтиб ўтилган ҳодисаларни истисно қилиш учун қонунчиликни такомиллаштириш шароитида ҳам долзарб бўлиб қолмоқда.

Аммо, “экстремизм” тушунчасининг аниқ эскизини шакллантиришни бошлашдан олдин, бу ерда танланган ёндашувни асослайдиган баъзи услубий фарқлари тушунтиришга эътибор қаратиш лозим деб ҳисоблаймиз.

Аввало, таърифни беришни ишлаб чиқиш усуллари танлашнинг потенциал аниқлиги нуқтаи назаридан тушунчалар типологиясига боғлиқлигини кўрсатиш зарур.

Бизнинг фикримизча, экстремизм тушунчасига нисбатан энг яқин универсаллар сифатида қуйидаги тушунчаларни олиш мумкин:

1) экстремистик потенциални ўз ичига олган ва экстремизмнинг амалда намоён бўлишига олиб келадиган айрим ғоялар;

2) экстремистик кўринишларга эга муайян фикрлаш, ақлий ва психологик мойиллик;

3) ва ниҳоят, одамлар томонидан уларга нисбатан экстремистик деб қабул қилинган тўғридан-тўғри ҳаракатлар.

Шунингдек, экстремизм тушунчасига адабиётларда қуйидагича таъриф берилган:

Экстремизм [лот. *extremus* - энг охири; ўта кетган, ашаддий; кескин] Сиёсатда ва мафкурада ашаддий, фавқулодда усуллар билан йўл тутишга, кескин чоралар кўришга тарафдорлик [8, с-28].

Экстремист-экстремизм тарафдори, кескин фикр ва чораларни ёқловчи, амалга оширувчи [8, с-28].

Экстремистик-экстремизмга оид. экстремизмга мойил бўлган. Экстремистик доиралар. Экстремистик талаблар [8, с-29].

Шунингдек, экстремизмнинг турлари ҳам мавжуд бўлиб, булар диний, этник (миллатчилик) ва сиёсий экстремизмдир.

Диний экстремизм — баъзи диний ташкилотлар ёки амсан айрим диндорларнинг жамият қонун-қоидаларига мос келмайдиган мафкураси ва фаолияти. Диний экстремизм кўпчилик динларда мавжуд бўлиб, унинг тарафдорлари ўз олдига сиёсий мақсадларни кўяди.

Олимлар томонидан берилган фикрларга қўшилган ҳолда, бизнинг фикримизча *экстремист-экстремизм* тарафдори, кескин (жиддий) фикр ва чораларни ёқловчи ҳамда амалга оширувчи шахс; *диний экстремизм* — айрим диний ташкилотлар ёки диндорлар томонидан жамиятда ўрнатилган қонун ва қоидаларига мос келмайдиган мафкура ва сиёсий мақсадларни кўзлаб амалга ошириладиган фаолият тури ҳисобланади.

Сиёсий экстремизм-бу нафақат инсоният тараққиётининг замонавий босқичига хос бўлган, балки сиёсий ҳокимият пайдо бўлганидан бери сиёсий курашгача мавжуд бўлган ижтимоий ҳаётининг ҳодисасидир.

Сиёсий экстремизм – бу жамият нуқтаи назаридан – индивидуал ижтимоий гуруҳларнинг сиёсий манфаатларини қондиришга қаратилган экстремал қарашлар ва ҳаракатлар тизими: синфлар, этник гуруҳлар, сиёсий ҳаракатлар, партиялар, гуруҳлар. Сиёсий экстремизмнинг ўзига хос белгиси сиёсий курашнинг асосий усули сифатида турли шаклларда зўравонликдан қонуний фойдаланиш эмас [9].

Юқорида берилган фикрларга қўшилган ҳолда, бизнинг фикримизча, сиёсий экстремизм-бу фуқароларнинг сиёсий қарашлари ва мақсадларини ҳар қандай воситалар орқали, шу жумладан давлат институтлари, жамоат ва сиёсий арбоблар ва шахсларга таъсир қилишнинг зўравонлик шакли билан амалга оширишга қаратилган сиёсий фаолиятнинг бир туридир.

Этник экстремизм тўғрисида тўхталиб ўтадиган бўлсак, А.В.Римскийнинг фикрича, этник экстремизм-миллатлараро муносабатлар назарияси ва амалиётида экстремал қарашлар ва усулларга содиқлик ҳисобланади. Унинг тарафдорлари, бир миллатнинг манфаатлари ва ҳуқуқларини ҳимоя қилиш нуқтаи назаридан, бошқа халқларнинг ҳуқуқларини очик ва провокацион равишда оёқ ости қилишади. Уларнинг мафқураси жангари миллатчилик ва шовинизмдир; уларнинг сиёсати у ёки бу шаклда этник зўравонликдир [10, с-244].

этник (миллатчилик) экстремизми - деярли ҳар доим сиёсий ва кўпинча диний экстремизм элементларини ўз ичига олади.

Бизнинг фикримизча, этник экстремизм -миллий хавфсизлик масалаларига таъсир қиладиган, зўравонлик даъватлари билан боғлиқ ирқий, миллий ёки диний низоларни кўзғатиш, ҳар қандай ижтимоий гуруҳга нисбатан нафратга асосланган миллий кадр-қимматни камситишдир. Этник экстремизмнинг асоси ёки сабаби уларнинг дин, ижтимоий, ирқий, миллий ёки тил мансублигига бўлган муносабати асосида эксклюзивлик, устунликни тарғиб қилиш бўлиши мумкин.

Диний экстремизм муайян кўринишда Ўзбекистонда ҳам пайдо бўлди. Ислон экстремизми гуруҳи фаолияти натижасида 1997 йил декабрда Наманган шаҳрида бир неча оғир жиноятлар содир этилди. Шу билан бирга 1990-1998 йиллардаги иктисодий қийинчиликлардан фойдаланган ҳолда, экстремистлар очикдан-очик зўравонлик билан Фарғона водийсида мавжуд ҳокимиятини ағдаришга ҳаракат қилдилар. Шу йилларда Тошкент шаҳрида юз берган мудҳиш воқеалар экстремистларнинг асл мақсади конституциявий тузумни ағдариш ва ҳокимиятни куч билан эгаллаш эканилиги маълум бўлди. Диний экстремизмнинг Ўзбекистонга таҳдидини ўз ғояларини ёйиш орқали халқнинг мавжуд давлатга ишончини йўққа чиқаришга уринишда кузатиш мумкин эди.

2000 йилнинг кузида экстремистларнинг Ўзбекистонга қуроли хужум уюштиргани уларнинг Афғонистонда ин қуриб олган халқаро террорчилар ва нарқобизнес билан уюшиб кетганидан далолат берди. Фақат 2001 йил 11 сентябр куни Нью-Йорк ва Вашингтонда содир этилган мудҳиш террорчилик хужумларидан кейингина дунёдаги етакчи давлатлар АҚШ бошчилигида бу ёвуз иллатга қарши кенг миқёсда курашга бел боғлади [11].

Демак, экстремизм сиёсатда ва мафкурада ашаддий, фавқулодда ҳаракат ва қарашларга асосланиб фаолият юритишдир. Экстремизмнинг сиёсий ва диний кўринишлари яққол ажралиб туради. Сиёсий экстремизм намояндалари ўзларининг ғаразли мақсадига эришиш учун куч ишлатиш усулларидан фойдаланиб, мавжуд сиёсий тузилмаларнинг барқарор фаолият юритишини бузиш ва йўқотишга ҳаракат қилади.

Дунёда содир этилаётган воқеалар, ҳодисалар таҳлили шунини кўрсатмоқдаки, экстремистлар ва экстремистик ташкилотлар “демократия” ниқоби остида баландпарвоз шиорлар, чақириқлар билан чиқиб, террорчилик ва партизанлик ҳаракатларини қўллаб қувватлайдилар, қонунга риоя этмаслик, иш ташлашлар, тартибсизликлар чиқаришга уринадилар, одамларни гижгижлайдилар, террор қилиш усулидан фойдаланадилар.

Ўрганишлар давомида шу нарса аён бўлдики, экстремистик ташкилотларнинг раҳбарлари ҳар қандай муроа ва келишувни рад этадилар. Ўзига тобеларни ўз буйруқ ва кўрсатмаларини кўр кўрона бажаришга мажбур этадилар. Сиёсий экстремизмнинг миллатчилик кўриниши турли миллат ва этник гуруҳлар ҳуқуқини инкор этишда намоён бўлади. Миллатчи экстремистлар фаолияти сепаратизм билан боғлиқ бўлиб, кўп миллатли давлатларни йўқотиш, туб миллат ҳукмронлигини ўрнатишга қаратилади.

Бизнинг фикримизча, бундай экстремизм миллатлараро муносабатларнинг кескинлашуви ва халқлар ўртасида можаролар чиқишига олиб келади. Диний экстремизм, аввало, бошқа конфессияларга, уларнинг вакилларига нисбатан тоқатсиз бўлади. Диний ташкилотлардан дунёвий давлатга қарши курашда фойдаланади.

Хулоса қилиб айтганда, экстремизмнинг тушунчаси бўйича таъриф ишлаб чиқиш орқали, биз унинг мазмун моҳияти, мақсади, зарарли оқибатлари кенг аҳолига етказилиши ҳамда экстремизм ва терроризмга қарши курашда аҳолини, айниқса, ёшларимизни турли экстремистик гуруҳлар таъсири остига тушиб қолишларига йўл қўймаслик, уларни интернет орқали тарғиб қилинаётган турли ғоявий ҳамда ахборот хуружларидан ҳимоя қилиш бўйича чора тадбирлар янада кенгайтириш лозим деб ҳисоблаймиз.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Машекуашева М. Х., Арипшев А.М. Понятие и деструктивная сущность экстремизма. Материалы международно научно-практической конференции «Наука, образование, общество: тенденции и перспективы развития»2015. с-198-199 https://interactive-plus.ru/ru/article/14976/discussion_platform (мурожаат санаси 11.12.2022 й.)
2. Машекуашева М.Х. Терроризм как угроза национальной безопасности / под ред. А.Н. Ильяшенко // Современные проблемы уголовной политики материалы международной научно-практической конференции. – Министерство Внутренних Дел РФ, Краснодарский университет МВД России. – 2012. – С. 107–112.
3. Карданов Р.Р., Шхагапсоев З.Л. Меры безопасности сотрудников ОВД при осмотре мест скрытного пребывания членов незаконных вооруженных формирований в горно-лесистой местности // // Вестник Волгоградской академии МВД России. – 2014. – №1 (28). – С. 169–172
4. Ожегов, С.И. Словарь русского языка. / С.И. Ожегов. – М., 1989. – С. 758
5. Родина М. Е. Экстремизм и экстремистская деятельность как политико-правовые категории / М. Е. Родина // Рос. следователь. – 2016. – № 20. – С. 26–29
6. Никонов К. О. Проблемы определения экстремизма / К. О. Никонов // Юрид. мир. – 2011. – № 7. – С. 41–43.
7. Голубых Н. В. О сущности понятия «экстремизм» / Н. В. Голубых, М. П. Леготин // Адвокат. – 2013. – № 6. – С. 60–63
8. Ўзбек тилининг изохли луғати. 5 жилдли. “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти. 2008.28-29-б.
9. Селина Н. А. Виды экстремизма в России. Антитеррористический портал Липецкого государственного технического университета.2019. <https://antiterror.stu.lipetsk.ru/info-materials/ekstremizm/vidyi-ekstremizma-v-rossii.html> (мурожаат санаси 25.05.2023)
10. Римский А.В. Экстремизм и терроризм: понятие и основные формы проявления. Научные ведомости № 16(71) 2009. С-244
11. Ҳасанов А. Википедия, очик энциклопедия ЎзМИ. Биринчи жилд. Тошкент, 2000 й.